

Тарас Шевченко в силовому полі християнської віри

(Шевченків Михайл. Бог і Шевченко: Як розуміти імена Божі та віру поета? (філософсько-християнська інтерпретація). – Жовква: Місіонер. – 447 с.)

У наш непростий і бурхливий час кожна нова праця, присвячена творчості Тараса Шевченка і його ролі у духовному бутті української нації та її державотворчих прагнень і змагань викликає у реципієнтів неабиякий інтерес. Тому вихід у світ монографії «Бог і Шевченко: як розуміти імена Божі та віру поета (філософсько-християнська інтерпретація) Михайла Шевченківа є знаковою в науці про Шевченка – шевченкознавстві. Тим більше, що у ювілейний рік поета з'явилося чимало праць, в яких висвітлюється онтологічні, філософські та епістологічні аспекти дискурсу поета, зокрема його ставлення до християнства, віри й Бога.

Михайл Шевченків у передмові апелює до читача і зізнається, що «задум написати наукову працю на тему Бога в поезії митця зародився понад двадцять років тому під час першої зустрічі із заслуженим професором і академіком, доктором філософії М.А. Кромпецом», який порадив молодому науковцеві «дослідити тему Бога у поетичній спадщині Тараса Шевченка»¹. Михайло захоплювався, за його словами, милозвучною лірикою рідної природи, її красою, але питання релігійності Тараса Шевченка були для нього «болючими», інколи незрозумілими, адже у радянській Україні учням шкіл інтерпретували твори митця вульгарно-соціологічно в дусі атеїстично-революційної пропаганди.

Тільки із здобуттям незалежності України Михайл Шевченків зміг ознайомитися із рецепцією творчості та світобачення поета дослідниками діаспори та українськими шевченкознавцями, твори яких були заборонені комуністичною владою в Україні (Олександра Кониського, Павла Зайцева, Богдана Лепкого, Івана Огієнка (митрополита Іларіона), Степана Смаль-Стоцького, Василя Сімовича та інших).

Як дипломований філософ, учений запропонував розгляд творчості Шевченка крізь призму філософії та богослов'я; отже, у центрі своїх рефлексій він поставив тему Бог і Шевченко. Науковець порушує питання: «Чи Бог у поезії Тараса Шевченка є реальною дійсністю, яка існує, чи це якась поетична фраза, яка не має у собі жодного релігійного змісту, а тому можна назвати її будь-якими, навіть суперечливими іменами?»(с.14).

Автор упевнено відповідає: «Бог є справді реальним Особовим Буттям і не може бути сам у собі суперечливим, бо суперечливість притаманна лише для людського хибного розуміння та виявляється при називанні Його. Другий постулат, що експлікуватиметься у дискурсі дослідника такий: «Бог у поезії Тараса Шевченка не вигаданий чи витворений поетичними піднесеними висловами абстракт, а реальне Особове Вище Буття, від якого походять, залежить і увесь світ, і люди зокрема. Це Бог молитви, до якого поет звертався і навіть із найважчими запитаннями, на котрі людський розум неспроможний відповісти. Цього Бога поет довірливо просив, щиро Йому дякував, прославляв Його, перепрошував за свої людські прогрішення чи нарікання». Влучними є спостереження реципієнта, що поет «дораджував молитву як могутній засіб Божої сили і закликав до молитви своїх друзів. Вона є останнім порятунком у найважчі хвилини для людини і для матері України»(с.15).

Перший розділ монографії присвячений полярним назвам Бога у поезії Тараса Шевченка. Автор структурував підрозділи; у першому описує позитивні та возвеличувані вислови про Бога у наративі Шевченка, зокрема «О Боже мій милий або Боже милий», розкриваючи їх семантику і контекст у віршах поета, що поглиблює розуміння смислів, їх семантичних відтінків. Дослідник вдається до статистичних досліджень: у «Кобзарі» наявні 35 висловів «О Боже мій милий», з них 18 разів так поет звертається до Бога. Інтимізуючи наратив, оповідач додає ще присвійний займенник «мій», що його вжито 34 рази. Спостережено, що молитовне звертання до Бога простежуються в авторських та персонажних звертаннях. Козак, який повернувся з війни після того, як русалки залоскотали кохану, каже: «Вона! Боже милий! / Бач, заснула,

¹ Шевченків Михайл. Бог і Шевченко. Як розуміти імена Божі та віру поета? (філософсько-християнська інтерпретація). – Жовква: Місіонер, 2014. – С.5.

виглядавши, / «Моя сизокрила!» / Кинув коня та до неї: / «Боже, ти мій, Боже!»¹. Звернув увагу науковець на функціонування лексеми «світ», «світе» у ліриці Шевченка, її семантичне навантаження, адже словосполчення «світ Божий» часто висловлюють і герої творів, й автор. Резонно Михайл Шевченків стверджує: «Іменування Бога Творцем світу, природи і самої людини, яка є не лише складовою частиною природи, а й чимось незрівнянно вищим, бо має розум і волю, душу й чуйне людське серце – більш, ніж заперечує атеїзм Т. Шевченка. Абсурдно приписувати атеїзм тому, що визнає Бога Творцем і Володарем світу й людей»(с.58).

Цей розділ насичений цікавими інтерпретаціями концептуальних сенсів у прочитанні творів Шевченка. Таким є мікро есе «Бог – вічний» (с. 59). Автор покликається на судження відомих філософів, зокрема Томи Аквінського, який «відкрив найгрунтовнішу філософську аргументацію про Бога як джерело існування, а також похідність і залежність від Нього всякого іншого існування. Він показав незнищенність розумної людської душі, яка є не лише формою тіла, а й актом, котрий оживляє існування людського тіла, однак існує сама по собі, хоча діє через матеріальне тіло, що є її функцією»(с.59).

Праця Михайла Шевченківа несе у собі філософський, історико-теоретичний вимір, що дає можливість прийти до глибоких суджень про філософські концепти Бога у художніх творах поета. Дослідник підкреслює, що «із творів Тараса Шевченка випливає, що він не займався суто філософськими (метафізичними) роз'ясненнями щодо існування Бога чи людської душі. Найвірогідніше, що поет осмислював біблійно-релігійні джерела, зокрема Священне Писання, використовуючи силу слова правди і багатство поетичної мови»(с.60).

У цьому контексті важливими є спостереження над текстами Тараса Шевченка, в яких змальовано полісемантичний образ Бога в художньому світі творів Кобзаря. Так, розглядаючи поему «Тризна», дослідник називає твір Шевченка «сокровенним відкриттям власної душі своєму другові», відштовхується від тексту, в якому концепт «Бог – вічний» увиразнює героя поеми, якого не називає по імені, але який нагадує Ісуса Христа, його драматичну життєву долю на землі, акцентуючи на гуманістичному вимірі образу, оскільки «називаючи Бога вічним, митець порушує тему вічності людини». Саме в цьому й полягає гуманістичний пафос Шевченкового твору, його людинолюбство, що сягає епохи Відродження, а також новизна дослідника в інтерпретації творчості Тараса Шевченка.

Проблема людини, суперечка про людину, загалом проблема гуманізму (людинолюбства) – одна з центральних в естетиці Шевченка до нинішнього дня. Немає в світі кращого за людину – проголошував Софокл. В епоху Відродження, яке базувалося на християнських концептах, вірили: за допомогою Бога людина все може. Це відображає література, твори Тараса Шевченка, в яких відбито християнські ідеї людинолюбства: «У нашім раї на землі / Нічого кращого немає, / Як тая мати молодая / З своїм дитяточком малим. / Буває, іноді дивлюся, / Дивуюся дивом, і печаль / Охватить душу; стане жаль / Мені її, і зажурюся, / І перед нею помолюся, / Мов перед образом святим / Тієї матері святої, / Що в мир наш Бога принесла...».

Для Шевченка людина – це цілий світ пристрастей, надій, бажань, помилок, можливостей, справ. Життя і праця, її мрії, почуття й думки, воля і неволя, духовне й бездуховне начала – головний предмет творчих пошуків Тараса Шевченка. Вся велика література минулого й сучасного твердить, що людина розумна і могутня й може стати ще кращою, ще розумнішою, ще могутнішою. У концепції Тараса Шевченка мистецтво несе велике гуманістичне начало, що втілило пафос духовної та фізичної краси людини. Словом, це великий комплекс питань, на які сьогоднішні читачі творів Шевченка хочуть мати відповідь.

Свою відповідь на актуальні питання інтерпретації творчості Шевченка дає Михайл Шевченків. «Бог і Шевченко» – це скрупульозно написана праця, в якій висвітлюються найтонші нюанси творів поета, які не всі читачі розуміють, зокрема питання щодо ставлення поета до Бога, загалом його християнської константи світогляду, оскільки важливий у художній картині світу концепт «Бог правдивий», який є багатозначним. Як зауважив Михайл Шевченків, вперше це висловлювання вжито у поемі «Тризна», далі в тексті поет радить Україні матері

¹ Шевченко Т. Г. Причинна // Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: У 20 т. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 1990. – С. 13.

годувати своїх дітей «живою правдою, яка є у Господа Бога» (Поема «Сон» (Комедія). Автор монографії наводить приклади, де названо правду святою, безталанною, особливою, живою, персоніфікованою, що постає у поемі «Неофіти».

Моліться Богу одному,
Моліться правді на землі,
А більше на землі нікому
Не поклоніться.

Цікавим є коментар дослідника, який відзначає: «Правда» в розумінні Тараса Шевченка неоднозначна, вона не ототожнюється тільки з логічною (пізнавальною) правдою. У деяких творах автор змальовує її живою, особовою, Божою правдою: «Що правда Божа / Встає вже, встала на землі, / Щоб фараони стереглись» («Марія»). У художньому світі цієї поеми, на думку Шевченківа, правда, яка встає вже, встала на землі, ототожнюється... із народженим сином Марії. Та Ісус Христос не лише син Марії, Він – відвічний Син Божий, а тому свідчить про себе: «Хто мене бачив, той бачив Отця». У цій інтерпретації вченого висвітлюються тонкі, але важливі аспекти розуміння суті Божого слова. Філософ Шевченків відзначає: «Він відкрив тим, які увірували, найглибшу правду про Божу любов і вказав шлях, що веде до вічного життя, до дому Отця Небесного. Як Божественний Учитель Ісус промовляв: «Я – путь, істина і життя! Ніхто не приходить до Отця як тільки через мене» (Іоана 14, 6) (с. 69). Ключем до попередніх міркувань є судження Михаїла Шевченківа: «Святе Письмо називає сина Божого «Словом» – воно споконвіку було, і слово Було – Бог (Йо. 1, 1). Саме у контексті Святого письма стає зрозумілим, чому та Божа правда у Шевченка – особова, жива»(с.69).

Експлікуючи свої судження, автор книги зауважує, що в епіграфі до поеми «Сон» («У всякого своя доля...»), взятому з Біблії, Бог названий «Духом істини», «якого світ не може сприйняти, бо не бачить його і не знає», тому Тарас Шевченко визнає, що є вища правда, божа істина чи «Дух істини», яка закрита перед невіруючими людьми. Ось чому надприродну, Богом об'явлену правду, в поемі «Кавказ» назвав «словом істини», за яке Ісус Христос, Син Божий, був розп'ятий.

На наш погляд, цей концепт «Божої правди», взятий Шевченком, ішов в унісон з уявленнями романтиків про романтичну двосвітність: є два світи – давно минулий час, коли був рай на землі, а також героїчне минуле, коли козаки виборювали свободу українського народу і світ гармонії, краси, світ вір'ю і світ теперішній, у якому перебуває поневолений, закріпачений український народ. У цьому контексті поневолені українці часто апелювали до Бога, промовляючи: «Боже мій єдиний». Дослідник вказує на твори, в яких наявне це словосполучення, зокрема у поемі «Сон», у віршах «Між скалами, неначе злодій...», «Якби ви знали, паничі...», «Неофіти». Наявне словосполучення «О Боже наш милосердний» («Варнак» (1847). Автодієгетичний оповідач, в якому постають риси автора, звертається до Бога такими словами: «О Боже мій! О мій єдиний», інша формула – «О Боже наш милосердний» («Варнак»). Називає Господа «Бог святий». У поемі «Невольник» названо Бога Святий: «Вийшла з хати / На світ дивуватись / Яриночка, та не Бога / Святого благати, / А нищечком у ворожки / Про його спитати». Це засвідчує широкий діапазон християнської лексики, витонченість образного світу українців.

Особливою новизною наповнений п'ятий розділ монографії: «Ким був Тарас Шевченко: єретиком чи правдивим християнином?» Це кардинальне питання, яке порушували його читачі, представники різних релігійних, ідеологічних спрямувань, духовенство і партійці різних гатунків, а особливо звичайні шанувальники творів Кобзаря. Дослідник епатажує читача, привертаючи його увагу до духовного світу поета: «Чи був він правдиво віруючим християнином, чи, навпаки, людиною, що сумнівається, чи заперечує догматичні правди науки Христової церкви – єретиком?». Михаїл Шевченків зауважує: «Смішно і безглуздим було б порушувати ці і їм подібні питання людям, які добре знали цього Кобзаря України, – його сучасникам». (с. 373).

Наскільки актуальними для нашого часу є порушені Михаїлом Шевченівим питання релігійності поета, засвідчує його стаття-відповідь, оприлюднена у статті в журналі «Літературний Тернопіль». Молодий дослідник стверджував: «Шевченко не був християнином у повному розумінні практики такого способу життя...», «Шевченко не був атеїстом, як виникає з цього та багатьох досліджень попередників... як також не був християнином у класичному розумінні цього слова, а тим більше приналежним до якоїсь конфесії... Однозначно можна лише ствердити, що був він віруючою людиною»¹.

Отже, перед науковцем виникла складна дилема, яку потрібно розв'язати. Шевченків Михаїл апелює до історичних фактів, спогадів сучасників поета. Його міркування та відповіді заслуговують уваги. Він полемізує: «Що таке «не був християнином у класичному розумінні цього слова, а тим більше приналежним до якоїсь конфесії». «Однозначно можна лише стверджувати, що він був віруючою людиною»². Відомо, що після смерті поета російська православна церква через Святіший Синод у Санкт-Петербурзі своїм обіжником від 31 січня 1914 року заборонила своєму православному духовенству по всій Росії правити панахиду по Шевченку. В цьому контексті Михаїл Шевченків відзначає, що Тарас Григорович бачив відмінність Київського православ'я від тодішнього Московського, від якого поет тримався на віддалі та з яким себе не ототожнював, про що засвідчував у листах та висловлюваннях друзям.

Шевченкознавець, глибоко осмисливши спадщину Тараса Шевченка, прийшов до висновку, що поет «вірив у триєдиного Бога і визнавав науку Христової «єдиної святої соборної апостольської Церкви». Про це свідчить Нікейсько-Царгородський Символ віри, надрукований Шевченком у «Букварі» 1861 року для дітей. Дослідник слушно покликуються на рецепцію Михайла Гнатишака, який писав: «Тарас Шевченко все своє життя глибоко вірив в особового християнського Бога. Не може в нього навіть частинно бути мови про атеїзм, а ні навіть про ніяку іншу форму віри в Бога, окрім християнської»³.

Розширюючи горизонти дослідження творчості Тараса Шевченка, Михаїл Шевченків окреслив жанровий репертуар поета, звернувши увагу читачів на жанр молитви та її жанрові різновиди, медитації, елегії у доробку митця. У своїй дискурсивній практиці поет писав біблійно-церковну молитву, переспівував псалми. Він представив десять переспівів молитов-псалмів із «Псалтиря – старозавітної і новозавітної поетичної молитовної книги». Його переспіви засвідчують глибоку релігійність і духовність Шевченка. Таку ж функцію відіграють у його творах молитовні вступи, біблійно-літургійні епіграфи, молитовні прохання.

Велику увагу приділяє Михаїл Шевченків «Букварю» Тараса Шевченка (1861), яку назвав «лебединою піснею Кобзаря». Мені, як авторові, що досліджував «Читанку» Маркіяна Шашкевича, імпонують його спостереження над «Букварем южнорусским» Тараса Григоровича. Автор монографії зауважує: «ця маленька книжечка не лише вчить азбуки, рахунків, читання, а й вводить діток у християнську церковну родину, бо навчає читати псалми, коротко подає» історію життя «Ісуса Христа Сина Божого, Святим Духом воплощеного од Пречистої і Пренепорочної Діви Марії», який «навчав людей беззаконних слову правди і любові, єдиному святому закону». Люди беззаконні не йняли віри його іскренньому святому слову і розп'яли його на хресті, як уособника і богохула»⁴.

Науковець докладно аналізує підручник, наводить переконливі аргументи і вказує, що Шевченко навчав дітей Господньої молитви «Отче наш», вів мову, як «ширилось святеє слово Христове на опоганеній землі». Виділимо ось такий серйозний висновок: «Немає найменшого сумніву, що охрещений у греко-католицькому храмі святого Івана Богослова отцем Базаринським Тарас Шевченко протягом усього життя був християнином, хоч і допускався прогрішень, однак каявся та намагався зберегти чистим своє сумління. Поет, незважаючи на

¹ Шевченків Михаїл. Бог і Шевченко. Як розуміти імена Божі та віру поета? (філософсько-християнська інтерпретація). – Жовква: Місіонер, 2014. – С. 374.

² Шевченків М. Ким був Тарас Шевченко: відступником від Христової віри – православним християнином? // Літературний Тернопіль. Літературно-мистецький і громадсько-політичний часопис. – Тернопіль, 2013. – № 2. – С. 374.

³ Шевченків Мисаїл. Бог і Шевченко: як розуміти імена Божі та віру поета? . – Львів: Місіонер, 2014. – С. 390.

⁴ Шевченко Т. Буквар Південно-руський 1961 року. – Київ, 1991. – С.39.

надто тяжкі випробування і свої людські немочі... ніколи не зрікався своїх євангельських християнських ідеалів, з глибини душі дякував Всемогутньому творцю за те, що Він не дав отому страшному досвіду зачепити своїми залізними пазурами його переконань і ясних, наче у дитини, вірувань», про що писав Тарас Григорович у своєму «Щоденнику»¹.

Заслуговує уваги стаття в «Шевченківській енциклопедії». В 6 т. – Т.1: НАН – К., 2012. – С. 526 – 528. Тут йдеться про те, що Буквар Шевченка «свідчив глибоку релігійність Шевченка», «Шевченко прагнув надати навчальному процесові за допомогою «Букваря» істинно християнського змісту, не спотвореного інститутом церкви (передусім російським цезаропалізмом). Це засвідчує щоденників запис 10 грудня 1857 року. Автор статті Василь Яременко відзначає, що через свій «Буквар» Шевченко навчав людей правди й любові. Про Христову науку любові розповідається у другому розділі під назвою «Молитви». До нього належать Господня молитва («Отче наш»), Нікейсько-царгородський «Символ віри, молитва диякона Єфрема Сирина» та коментарі до них, в яких Шевченко пояснює виникнення цих церковних текстів. Розділ «Молитви об'єднує основна заповідь християнства – заповідь любові християнства»².

Таким чином, монографія «Бог і Шевченко (філософсько-християнська інтерпретація)» Михаїла Шевченківа – важливе досягнення нашої науки. У праці ґрунтовно висвітлено складну проблему світогляду і дискурсивної практики митця, яка зазнала прикрих інсинуацій у шевченкознавстві. У ХХ столітті антигуманний комуністичний режим та його адепти всіляко спотворювали духовний і гуманістичний пафос творчості Тараса Шевченка, оголошували його атеїстом і борцем із релігією. Із здобуттям Україною незалежності науковці заперечили заангажований погляд на твори Кобзаря, по-науковому правдиво висвітлили його духовні шукання, його віру в Бога. Як філософ своє вагоме слово у правдиву картину до портрету Тараса Шевченка вніс Михаїл Шевченків. Він зумів на основі широкого архівного і фактичного матеріалу, спогадів сучасників, творів поета відтворити об'єктивну велич духовності митця, його глибокі релігійні почуття, віру в Бога, що вели його непростими дорогами життя.

Микола Ткачук, д-р філол. наук, проф. (Тернопіль)
Вадим Ткачук, доц., канд. філолог. наук (Тернопіль)

Візантійські концепти у художньому світі Тараса Шевченка

(Бігун О. А. Byzantium: pro et contra. (Амбівалентність візантизму у творчості Тараса Шевченка. Монографія). – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2014. – 412 с.)

Потяг до універсальних істин у Шевченковому світогляді тісно пов'язаний з посиленою увагою до християнської ідеї. Насамперед, християнство приваблювало Т. Шевченка ідеальною гуманністю, поетизацією заповідей братолюбства, любові, миру, піклуванням про суспільну справедливість, про найбільш принижених та вбогих. Компаративні дослідження Шевченкової спадщини, сфокусовані довкола з'ясування взаємодії художнього світу митця з християнською традицією, мають довгу історію і певні здобутки. На жаль, візантійська духовна культура, у силовому полі якої пройшли етапи формування Т. Шевченка як особистості і митця, майже повністю випала з поля зору шевченкознавців.

Докладне дослідження візантійських інтенцій у творчості Т. Шевченка у монографії Ольги Бігун засвідчує – це концептуально новаторська завершена компаративістська студія. Її

¹ Шевченко Т.Г. Журнал // Шевченко Т.Г. Твори: У 3 т. – Т.3. – К.: ДВХЛ, 1954. – С. 105 – С. 106.

² Яременко В. Букварь Южнорусский // Шевченківська енциклопедія: В 6 т. – Т.1. – К.: НАН України, Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка. – С.526 – 528.